

פרק 9

שילוב מורים ערבים לאנגלית, למתמטיקה ולמדעים בבתי

ספר יהודיים¹

ירון יבלברג

מבוא

התוכנית לשילוב מורים ערבים לאנגלית, למתמטיקה ולמדעים בבתי ספר יהודיים פועלת זו השנה החמישית (2018) מטעם מכון מרחבים בשיתוף מנהל עובדי הוראה במשרד החינוך והרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי. בשנת הלימודים תשע"ח (2017-2018) לימדו במערכת החינוך 805 מורים ערבים לכלל המקצועות בבתי ספר יהודיים, 361 מתוכם הם מורים למקצועות הליבה – אנגלית, מתמטיקה ומדעים – המלמדים ב-239 בתי ספר יהודיים בכל שכבות הגיל. התוכנית עונה על כמה צרכים:

- א. שילוב עובדי הוראה מוכשרים על פי צורכי המערכת, שמורגש בה מחסור במורים למקצועות הליבה לצד עודף מורים ערבים בלתי-מועסקים
- ב. שילוב אזרחי המדינה הערבים במערכת הציבורית
- ג. קידום חיים משותפים בין אזרחים יהודים וערבים וכבוד לאחר

רקע

---

¹ המחקר נערך בתמיכת מכון מרחבים – המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל.

המחקר בחן את השפעות המפגש הישיר בין מורים ערבים לבין בתי ספר יהודיים. מבחינה תיאורטית, התהליכים המתרחשים בין קבוצת חוץ לבין קבוצת הרוב תוארו באמצעות כמה מאפיינים רגשיים וקוגניטיביים. למאפיינים אלו משקל בכיוון ההשפעה של המפגש בין קבוצת החוץ לקבוצת הרוב, כלומר הם עשויים לקבוע אם מפגש כזה יוביל לשבירת סטריאוטיפים, לקרבה ולסובלנות או להגברת המתחים והעוינות.

למאפיינים אלו, המתוארים להלן, זיקה לתחומים השונים שנבדקו בשאלון.

תפיסות בנוגע לאי-שוויון הבסיס לכל תהליך שינוי חברתי מחייב הכרה באי-שוויון ובצורך לשנות

את המצב הקיים (Van Zomeren et al., 2008). אף על פי שאנשים מכירים

בקלות רבה באי-שוויון המופנה כלפיהם, קשה להם לראות אפליה המופנית כלפי קבוצות

חוץ. חברי קבוצות נוטים לטעון שאפליה נגד קבוצות אחרות אינה קיימת או שתיאוריה מוגזמים, נטייה המאפשרת לחברי הקבוצות המפלות לשמר את תפיסתם

העצמית החיובית בעודה מקבעת את האפליה (Knowles et al., 2014).

אמונה ביכולתן של קבוצות להשתנות (malleability) האמונה שקבוצות בכלל וקבוצת החוץ בפרט עשויות להשתנות קשורה בתקווה, בשימוש מופחת בסטריאוטיפים ובמוטיבציה מוגברת למגע. לעומת זאת, האמונה שקבוצת החוץ אינה יכולה להשתנות קשורה בחרדה (McDonald et al., 2017).

תפיסת דמיון לקבוצת החוץ התחושה של חברי קבוצת הפנים שחברי קבוצת החוץ דומים להם (אך לא עד כדי כך שהם אינם מובחנים מקבוצת הפנים) מובילה אנשים לקבל ביתר קלות את האנושיות של קבוצת החוץ (McDonald et al., 2017). **רגשות כלפי קבוצת החוץ** אחד מהגורמים המפחיתים מוכנות למגע עם הקבוצה האחרת

הם רגשות שליליים כדוגמת חרדה. רגשות אלו חוסמים את המוטיבציה למגע בין-קבוצתי (Mcdonald et al., 2017).

תפיסת הומוגניות של קבוצת החוץ לאנשים נטייה לתפוס חברי קבוצות חוץ כדומים זה לזה.

נטייה זו נובעת מאופן פעולתה של מערכת התפיסה האנושית, ולכך מתווספים תהליכים בין-

קבוצתיים של הבחנה בין "אנחנו" לבין "הם" (Linville and Fischer, 1998). תפיסת קבוצת החוץ כהומוגנית היא בסיס לתפיסות סטריאוטיפיות של אותה קבוצה, והבסיס לשינוי מעמיק בעמדות כלפי האחר הוא היכולת לראות את קבוצת החוץ כמגוונת ולהבחין בהבדלים בין חברים שונים בקבוצה.

הכרה באנושיות (Sentience) של קבוצות חוץ הרגשת חמלה היא מאפיין ייחודי לאנשים (לעומת חיות או מכונות). אחד האלמנטים הבעייתיים ביותר בתפיסה של קבוצת חוץ הוא שלילת האנושיות שלה. מחקרים בפסיכולוגיה חברתית הדגימו שהתפיסה שהאחר לא יכול לחוש חמלה מבטאת את שלילת אנושיותו (Leidner et al., 2013). לעומת זאת, כשאדם תופס את האחר כמסוגל להרגיש חמלה, הדבר מצביע על כך שהוא רואה אותו כאנושי יותר.

מטרת המחקר אפוא היא לבחון את השפעת החשיפה של תלמידים והצוות החינוכי בבתי הספר למורים ערבים המלמדים מדעים, מתמטיקה ואנגלית.

ההשערה העיקרית העומדת בבסיס המחקר היא ששילוב מורים ערבים (למדעים, למתמטיקה ולאנגלית) בבתי ספר יהודיים ישפיע לחיוב על עמדות התלמידים והצוות החינוכי כלפי נושאים שונים הקשורים בתפיסת המיעוט הערבי בחברה הישראלית. ההשפעה תתבטא בתחומים האלה: (1) סטריאוטיפים ודעות קדומות; (2) אזרחות משותפת וחיים משותפים; (3) תפיסת העתיד.

מתודולוגיה

המחקר התבסס על שילוב של שיטות איכותניות וכמותיות. החלק הכמותי מכוון להערכה מסכמת של התוכנית על פי מדדי הצלחה מוגדרים, ואילו החלק האיכותני מתמקד בהעמקה, בהקשר ובפרשנות לממצאים, והוא כולל המלצות לשיפור.

משתתפים

החלק הכמותי 300 תלמידים מתשעה בתי ספר שבהם מלמד מורה ערבי אחד או יותר במשך שנה לפחות (קבוצת המחקר), 135 תלמידים מארבע כיתות בבתי ספר שבהם מורים ערבים אינם מלמדים כלל (קבוצת הביקורת).

החלק האיכותני 16 מנהלי בתי ספר, 26 מורים ערבים, 10 יועצות, 8 מורים עמיתים.

כלי המחקר

השאלון מבוסס על חמישה מדדים מקובלים הבוחנים אספקטים שונים של תפיסות אי-שוויון,

תפיסת האחר, אזרחות משותפת ועוד. מכיוון שהתלמידים המשתתפים הם ילדים

בני 10-12, המדדים שלהלן עברו התאמה לגיל, הן מבחינת ניסוח השאלות והן מבחינת אורך השאלון. עם זאת, יש לזכור שילדים בגיל הזה כיום מורגלים במילוי שאלונים באופנים שונים. הקטגוריות שקיבלו ביטוי במחקר הן אלה:

סטריאוטיפים ודעות קדומות תפיסת דמיון לקבוצת החוץ, רגשות כלפי קבוצת

החוץ, הכרה באנושיות של קבוצת החוץ

אזרחות משותפת תפיסות בנוגע לאי שוויון, מוטיבציה ליחסים עם קבוצת החוץ,

הכרה באנושיות של קבוצת החוץ

תפיסת העתיד מוטיבציה ליחסים עם קבוצת החוץ בדגש על ההקשר

הישראלי-ערבי

אתיקה

המחקר קיבל את אישור המדען הראשי של משרד החינוך.

ממצאים

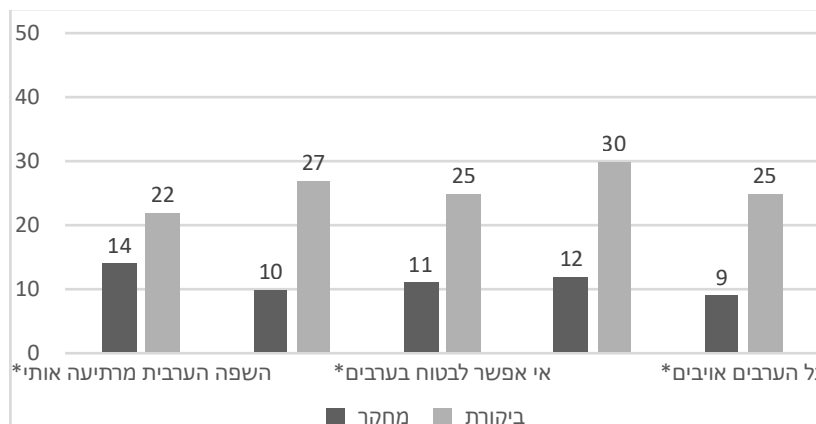
השפעת המורים על התלמידים ועל מרחב בית הספר

אחת ההנחות החשובות של התוכנית והשערת המחקר העיקרית היא שלמפגש עם המורים הערבים תהיה השפעה חיובית על עמדות התלמידים והמורים כלפי "האחר" בכלל וכלפי המיעוט הערבי במדינת ישראל בפרט.

סטריאוטיפים ודעות קדומות

תרשים 1 מציג תפיסות סטריאוטיפיות בנוגע לתרבות הערבית ולאזרחים ערבים. בתרשים מוצג שיעור המשתתפים שבחרו לדרג את ההיגדים בציון 4 או 5, כלומר אלה שדעתם על ההיגדים נחרצת יחסית. אפשר לראות שההבדלים ניכרים והם מובהקים ברמת מובהקות 5% בכל ההיגדים. באופן כללי אחוזי המדרגים 4-5

מקרב תלמידי קבוצת המחקר משקפים רמה נמוכה של תפיסה סטריאוטיפית לעומת האחוזים של קבוצת הביקורת שמשקפים רמה בינונית.

תרשים 1. סטריאוטיפים ודעות קדומות: שיעור המשיבים 4-5 באחוזים

הציטוטים שלהלן לקוחים מתוך ראיונות עומק שנערכו עם המורות (המשולבות בבת"ס יהודים) ובהם הן תיארו מניסיון האישי דוגמאות להשפעת נוכחותן בבית הספר על עמדות התלמידים, על דעותיהם ועל התנהגותם. כמעט כל המורות שרואיינו הביאו דוגמאות להשפעה חיובית של נוכחותן על עמדות התלמידים ועל התנהגותם. הציטוטים מייצגים דפוס דומיננטי שהופיע בכ-80% מהראיונות. הדוגמה הראשונה ממחישה מפגש בין דימוי שהיה לתלמידים לבין דמות המורה בפועל. מפגש כזה אשר מנתץ את הדעה הקדומה ביחס למראה גורר בעקבותיו גם הטלת ספק בשאר

ה"אמיתות" הנובעות מדעה קדומה או מסטריאוטיפ.

[המפגש] שובר סטיגמות אצל תלמידים [...] לא חשבו שאני מוסלמית, חשבו שאני מצרפת. שאלו אותי וענית, והם היו בהלם. את מביאה משהו אחר [...] הם רואים

משהו אחר. בחדשות רואים אנשים קיצוניים. [המפגש] חושף אותם לצד השכיח יותר. [המורה] שוברת דעות קדומות אם היא מציגה צד בצורה נכונה.

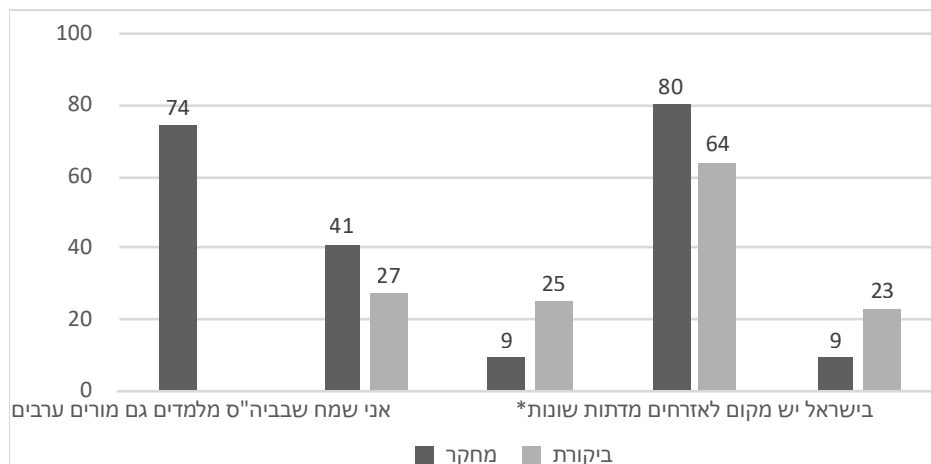
בדוגמה שלהלן המורה מתארת דפוס שכיח, לצערנו, בעיקר בקרב ילדים מסביבה הומוגנית, שבו המילה "ערבי" משמשת כקללה או כהקנטה. גם כאן, נוכחותה של המורה גורמת לילדים לבחון את עצמם לנוכח המציאות ולהבין את חוסר ההיגיון בהכללה שהם עושים. מורים רבים סיפרו על מכתבי התנצלות או על מכתבי תודה שקיבלו מתלמידים לאחר מקרים דומים. "לפעמים הילדים אומרים אחד לשני 'ערבי', [מילה] שהם מחשיבים כקללה, ואז הם מייד אומרים: 'אופס – סליחה, לא התכוונתי, את משהו אחר'. אני אומרת להם: 'כולנו בני אדם. בואו ניישר קו'. או שכותבים לי מכתב התנצלות".

לאחר פרק זמן של כמה חודשים עד שנה חל שינוי בתגובות התלמידים והן משקפות מידה גוברת של התעניינות וסקרנות כלפי תרבותה של המורה הערבייה. מטבע הדברים, ככל שהוותק של המורה בבית הספר רב יותר או ככל שיש יותר מורים ערבים בבית הספר, כך תלמידים רבים יותר מגיעים לשלב הזה, שבו הם מגלים פתיחות ועניין בלמידה על הרקע של המורה ועל התרבות הערבית בכלל. "ילדים, לא משנה אם הם ערבים או יהודים, בהתחלה יסתכלו עליו אחרת. אי אפשר עד שלא מדברים עם אדם. לפעמים אם שומעים ערבית נרתעים. [המפגש] נתן להם חיבור לשפה ולתרבות – 'מה עושים אצלכם? איזה חג היה לכם?' נהיה להם מעניין".

חיים משותפים ואזרחות משותפת

משתנה זה מייצג את הנכונות ואת העמדות כלפי המרחב היום-יומי האזרחי (תרשים 2). גם כאן ישנם הבדלים חד-כיווניים בין קבוצת המחקר לבין קבוצת הביקורת. תלמידים מבתי ספר המשתתפים בתוכנית רואים במידה רבה יותר באזרחים הערבים אזרחים לגיטימיים וחלק מהחברה הישראלית. הם גם מביעים עניין ומוטיבציה להיכרות ולפעילות משותפת במידה רבה יותר מקבוצת הביקורת. מפילוח של המדרגים את ההיגדים בציונים 4 או 5 אפשר להיווכח ש-74% מהתלמידים בקבוצת המחקר הביעו מידה רבה או מידה רבה מאוד של שביעות רצון מהעובדה שמורה ערבייה מלמדת בבית ספרם. 41% מקבוצת המחקר מעוניינים במידה רבה או רבה מאוד להכיר בני נוער ערבים בגילם, לעומת 27% בקבוצת הביקורת.

* הבדלים מובהקים ברמת מובהקות 5%. ההיגד הראשון רלוונטי רק לקבוצת המחקר.

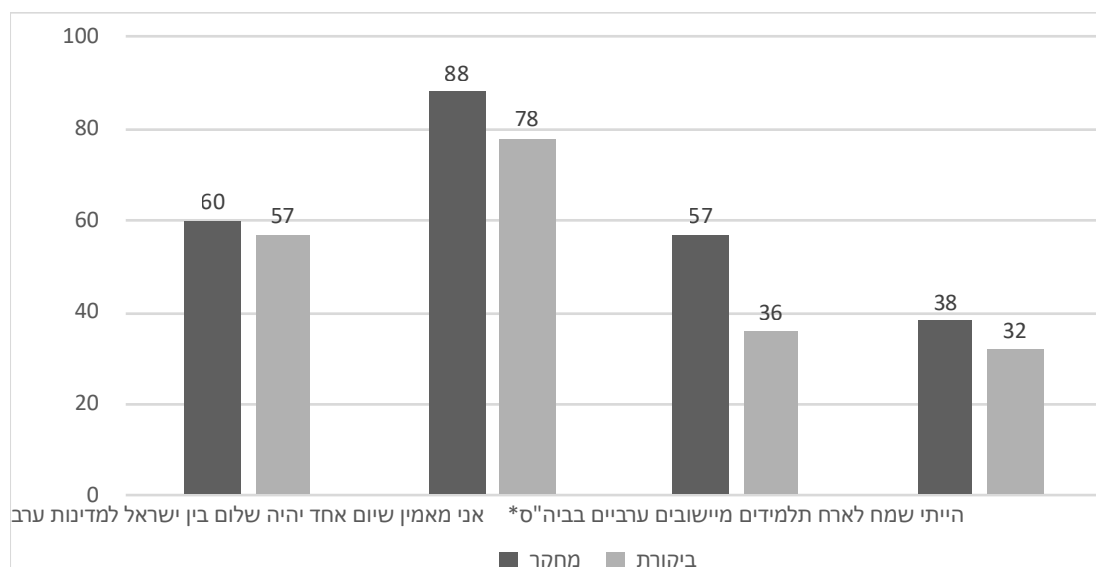
תרשים 2. אזרחות משותפת: שיעור המשיבים 4-5 באחוזים

תפיסת העתיד

תרשים 3 מציג את תפיסת העתיד ואת השאיפות לעתיד בהקשר של יחסי יהודים-ערבים. גם בקטגוריה זו התפיסות של קבוצת המחקר משקפות תפיסת עתיד אופטימית יותר מזו של קבוצת הביקורת.

ההבדלים מובהקים בהיגדים המתייחסים לרצון לארח תלמידים ערבים ולבקר אצלם. בהיגד הראשון ההבדל הוא קטן אך האחוזים גבוהים בשתי הקבוצות (שתי הקבוצות מקוות במידה רבה שהיחסים בין יהודים וערבים בתוך מדינת ישראל יהיו טובים יותר בעתיד). גם בנוגע לשלום עם מדינות ערב הביעו שתי הקבוצות מידה בינונית של אופטימיות.

תרשים 3. תפיסת העתיד: שיעור המשיבים 4-5 באחוזים

לסיכום, בכל ההיגדים שנבדקו בשאלון התגלו הבדלים בין קבוצת המחקר לבין קבוצת הביקורת.

ברוב המקרים ההבדלים היו מובהקים ובכל המקרים ההבדלים תמכו בהשערת המחקר.

דהיינו, תלמידי בתי ספר שבהם מלמדים מורים ערבים מגלים רמה נמוכה יותר של

תפיסות

סטריאוטיפיות ודעות קדומות, מחזיקים בעמדות התומכות באזרחות משותפת

ובחיים משותפים

ומגלים עניין רב יותר בהיכרות עם בני גילם הערבים ובמפגש עמם.

בראיונות העומק טענו כמעט כל המורות הערביות שנוכחותן משפיעה לטובה על

עמדות התלמידים ועל התנהגותם. כמעט כל מורה תיארה מקרים ותגובות, חלקם

היו משבריים או מאתגרים בעת שקרו, אך עם הזמן חל שינוי ביחס למורה מצד

התלמידים, המורים וההורים.

תלמידה אחת אמרה שרוצה לספר משהו על אבא.. אתמול הביאו בחדשות איזה

כתבה על המצב ואבא קילל אתכם, עצרתי אותו אמרתי לו יש לי מורה שלא

כזאתי, אל תשפוט את כולם. גם יהודים יש רעים וטובים... יש השפעה לנוכחות

שלי בביה"ס. תלמיד כתב עבודת שורשים ורשם אותי כדמות שהייתה לו שינוי. היה

לאימא שלו חשוב להראות לי. אני מחנכת לפני שאני מורה.

תהליך השילוב

מניעים של מנהלים

מהראיונות עולה כי כל המנהלים מייחסים חשיבות רבה לשילוב מורים ערבים

בבית

הספר כאג'נדה חינוכית. היו מנהלים שהצהירו שהם בעלי דעות פוליטיות ימניות

אך רואים בשילוב

מורים מכל קבוצות החברה הישראלית ערך חינוכי מרכזי וחלק מהמסר החינוכי

של בית הספר

לתלמידיו.

בסופו של יום אנחנו לא מחנכים אדם להיות עם דת אלא מדברים על ערכים אוניברסליים. בית הספר, מחובתו לחבר אנשים מדתות ומלאומים שונים, לחנך לדו קיום ולסובלנות. בית הספר מעניק הזדמנות שווה לכולם לא משנה מה תרבותם. בעיניי זה תפקיד בית הספר.

אני מחויבת לחינוך ולא מתעסקת בדעות פוליטיות. דעותי ההיפך – מאוד ימניות, יש לי פתרונות שלא רוצים לשמוע. אנחנו צריכים לחנך את הדור שחיים ביחד. אני לא מתהדרת לשנות את העולם, אני לא פוליטיקאית. זה המינימום שאני יכולה להביא למערכת שלי, אני מבינה שמתעסקים באנשים. אני יכולה רק לחנך.

חשוב שתלמידים והורים ייחשפו לפן נוסף של אזרחי הארץ הערבים, שלא יראו קונוטציות שליליות בלבד או ברמה נמוכה כמו פועלים, מנקות, קשי יום. ולי כהומניסט חשוב לחשוף גם לאפשרויות אחרות.

מקצועיות

המנהלים מייחסים חשיבות רבה לנושא המקצועיות והאיכות של המורים. זה מבחינתם הקריטריון העיקרי, והוא קודם לכל הדעות בנושא שילוב. התנאי ההכרחי ללמד בבית ספר יהודי הוא כמובן שליטה בשפה העברית.

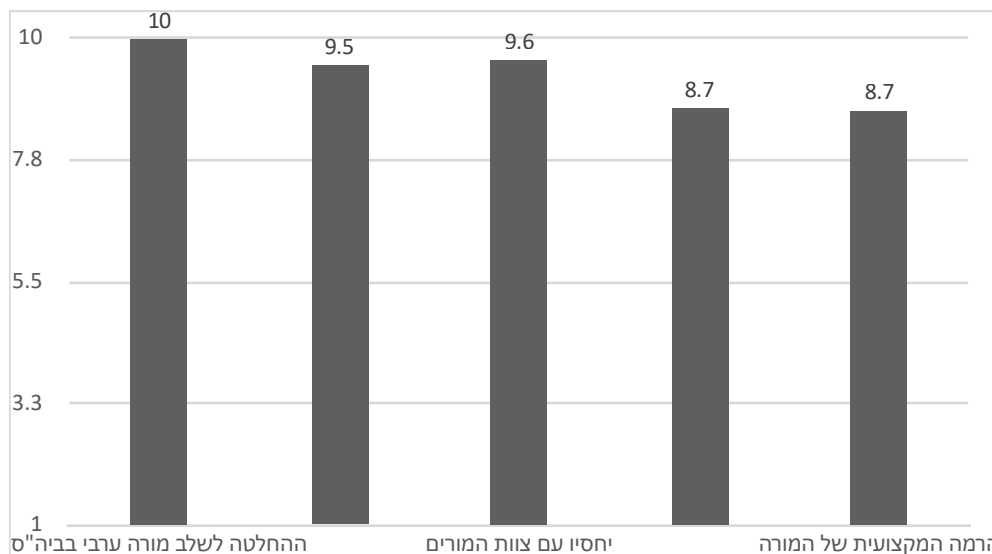
כשהציעו לי את זה קפצתי על המציאה מכל היבט. זה השתלב בחזון של בית ספר להפגיש את הילדים עם המגוון האנושי הכי מגוון שיש. אבל לשם כך אני צריכה מורים מושלמים. לא יכולה להביא מורה ערבייה לא טובה. הערביות, כל מי שהגיעה היו משובחות. ראינתי מורות ששלחו אליי ולא קיבלתי אותן בגלל שפה דלה. חשבתי שזה לא נכון להכניס מורה כזו.

עמדות מסכמות של מנהלים

כל המנהלים שהתראיינו התבקשו לתת ציון כמותי לאספקטים שונים של שילוב המורים הערבים. בתרשים הבא אפשר להתרשם שבכל התחומים, שביעות הרצון

היא גבוהה מאוד ובייחוד מעצם

ההחלטה על השילוב. הממוצעים בתרשים שלהלן.

תרשים 4. עמדות מסכמות של מנהלי בתי ספר: ממוצע 10-1

כל המנהלים הדגישו שלא התפשרו על הרמה המקצועית של המורים. זה תנאי בסיסי לשילוב המורה ולהצלחתו. אילו מורה ערבייה לא הייתה עומדת ברף המקצועי, היא לא הייתה מלמדת בבית הספר. בהתאם לכך, אפשר להיווכח ששביעות הרצון של המנהלים מהרמה המקצועית של המורים היא גבוהה מאוד.

מניעים של המורות

דברי המורות מחזקים את ההנחה שישנו צורך אמיתי משני הצדדים בשילוב של

מורים ערבים

איכותיים בבתי ספר יהודיים. מהראיונות עולה כי מורות ערביות שמסיימות את לימודיהן נאלצות לחכות שנים עד לשיבוץ בבית ספר, ורבות מהן נאלצו לעסוק בתחום אחר. רוב המורות טענו שלא ידעו על האפשרות ללמד במסגרת התוכנית. "במגזר הערבי חיכיתי שלוש שנים לעבודה, בסוף עבדתי בחברת תקשורת שלוש שנים, עברתי הרבה תפקידים [...]. מצד שני אמרתי לא, כי רציתי להתקדם. בעבודה משותפת של ערבים ויהודים ראיתי מה התרבות היהודית והיה בזה משהו טוב". מרואיינת אחרת סיפרה: "לא ידעתי שאפשר, נודע לי רק לפני שנתיים. מצד שני הבעיה הייתה אצלי, לא היה לי ביטחון, חשבתי שאני לא מספיק טובה".

כל המורות שהתראיינו חוו בשנה הראשונה או בשנתיים הראשונות טווח נרחב של חוויות שנבעו מהמפגש הראשוני. כמה מהן היו בגדר סקרנות ועניין אך חלק ניכר מהן היו ביטוי לסטריאוטיפים ולדעות קדומות, לבורות ולגזענות. להלן כמה דוגמאות:

בשנה הראשונה היה קושי – ההורים שאלו אם יש לי ילדים, חשבו שאם יש לי ילדים אהיה יותר חמה ואוהבת. הילדים גם שואלים. ילד שואל מתוך סקרנות, לא מכוונה רעה. ילדים גם כן אמרו "אין לנו שיעור ערבית", והופתעו שאני מורה למתמטיקה. הילדים אמרו "את יכולה לעזור לנו בערבית".

הם כן מתעניינים. יש לי חופשות בחגים. אני אומרת להם כשאני יוצאת לחופש, איזה חג זה והם מתעניינים. פעם אחת הייתה ילדה ששאלה אותי: "עזבו חגים וכל זה, יש לך שיעור ארוך או קצר?" כולם צחקו. ענית לה: "זה מה שמעניין אותך כרגע? ובכל מקרה יש לי שיעור ארוך".

קשר עם צוות המורים

כבר באספת המורים הראשונה רצו לשנות לי את השם, שם קשה. אמרתי לאותה מורה שתלמד להגות את השם שלי נכון בלי קיצורי שם. אנחנו תרבות שמתקיימת על כבוד. קשה לקבל דברים כאלה.

לכל המנהלים חשוב שיהיה חדר מורים מגוון, מאוחד ומכיל. בכל בית ספר הסיטואציה היא

מעט שונה, ישנם בתי ספר שמלמדות בהם כמה מורות ערביות וישנם בתי ספר שמשולבת בהם מורה אחת. כמובן גם הבדלים אישיים בין המורות והצוותים משפיעים על ההשתלבות. עם זאת, אפשר לקבוע באופן גורף שלאחר פרק זמן לא ארוך נוצרים קשרים חברתיים יפים ואפילו חברויות. ככל שלמורים יש ותק רב יותר בבית הספר כך מתחזקת ומעמיקה מערכת הקשרים ונוספים לה נדבכים של ביקורים הדדיים, היכרות עם מעגלים משפחתיים ועוד.

בשני בתי ספר במדגם יש מורה ערבייה יחידה בצוות המורים, ואילו בשאר בתי הספר מלמדות כמה מורות ערביות ובחלקם אפילו מטפחים מסורת של העסקת מורים ערבים (בעיקר ללימודי ערבית). המורות מספרות על קשר חם ועל חברויות שנוצרו מהעבודה המשותפת לצד מקרים מעטים (שטופלו) של תחושות קשות ושל קיפוח. בבית ספר אחד בצפון אחת המורות הרגישה בידוד חברתי מכיוון שלא הבינה את ההומור בחדר המורים. בשיתוף "מרחבים" הביאו מופע בנושא, וכעבור זמן המצב השתפר. כנראה שמראש רוב המורות שמגיעות ללמד בבית ספר יהודי ניחנו בביטחון עצמי ובאמונה ביכולתן להשתלב. מרוב המורות שמענו על קשרים מיטיבים וחמים עם צוות המורים. בכל בתי הספר במדגם נעשים מאמצים לגבש את צוות חדר המורים ולא נרשמו תקריות מיוחדות.

בצוות חדר המורים קיבלו [אותי] בחיבוק חם. לא הרגשתי שונה למרות שאני מורה יחידה ערבייה והמצב נמשך ככה. צוות מתמטיקה – אין דברים כאלה, רק שימשיך ככה.

הייתי בשמחות והייתי גם באבל. אנחנו משתתפים ביחד. ראיתי חתונה יהודית, חופה [...] ומעניין לראות. כולן מחכות לראות אותי מתחתנת. יש קשרים אישיים ביני לבין המורות. אני הולכת לחתונות, בר מצוות וברית, אוהבת אותן פה בבית הספר. עברתי גירושים ב-2013 ועטפו אותי בחום ואהבה, הרימו אותי, עזרו לי והאירו לי. תמכו בי. זה אחרת. לא יכולה לוותר על הצוות פה. נהיה יותר טוב ומשתפר, והתחושה של בית מתחזקת יותר ויותר. אני מאוד אוהבת את האווירה בבית הספר, יותר מבית ספר ערבי.

אתגרים

התמודדות עם תקופות של מתיחות

היו דקירות בעפולה. אני מרגישה שכל הזמן עליי להוכיח את הנאמנות שלי כערבייה. המלחמה שלנו כאנשי חינוך היא להמשיך בשגרה. גם אני חוששת לבוא, גם לי יש רגשות וגם אני צריכה לדאוג. גם אני יכולה להיות מותקפת.

מלבד שתי מורות, לכל השאר היו קשיים על רקע אמירות פוגעניות בבית הספר. לעיתים מדובר באמירה מכוונת, לעיתים באמירה אגבית ולעיתים בצורה עקיפה. בכל מקרה, אירועים אלו זכורים היטב למורות, ואופן ההתמודדות איתם עיצב את יחסיהן העתידיים של המורות עם התלמידים, עם המורים ועם ההורים. חשוב לציין שבבתי הספר הגיבו לדברים ובדרך כלל פתרו את העניין וגיבו את המורות. בזמנים קשים ובמקרים מסוימים נדרשה התערבות של הפיקוח. דוגמה להתלבטויות הייחודיות המזומנות למורות הערביות אפשר לראות בדוגמה הזאת:

כשנחטף גלעד שליט, אני מסתכלת על תלמידים שלי ואומרת "אלוהים, רק אל תעמיד אותי במצב שאחד התלמידים שלי יהיה חייל חטוף". הרגשתי שאני קרועה באמצע. מצד שני זו מלחמה על העם שלי ונהרגים חפים מפשע ומול התלמידים שלי שילכו לצבא. תלמיד אמר לי "אני לא אירה על מפגינים כי אני פוחד שאירה על מישהו מהמשפחה שלך". נגעת לליבם. הם לא רוצים לפגוע בי ובמשפחתי. אלו אמירות שהיה מרגש לשמוע. יש גם מורות שיש להן ילדים בצבא ואנחנו חברות, זה כואב.

בזמנים של מתיחות או שפיכות דמים, המורות מתמודדות גם עם תגובות מצד אנשי צוות והורים:

בצוק איתן ה-WhatsApp היה מפוצץ משפטים ואמירות, ואני פה [...] שלחתי הודעה למנהלת שיש אמירות גזעניות – למה להכליל? גם אנחנו מוסלמים. המנהלת שלחה הודעה למטרה מסוימת שיש אמירות פוגעניות בצוות ואותה מורה התנצלה. אני צריכה להבין תרבות יהודית וללכת בעקבותיה אבל גם הם צריכים.

בתחילת דרכי הייתה קפיטריה בימי שישי. ההורים מפעילים והכסף מיועד לפעילויות לילדים. היה טקס והילדים עולים מהטקס. אני רואה אבא עם סכין, אמרתי לו: "אולי תחליף למספריים?" לקחתי את הסכין לחדר המורים ואימא אחת צעקה שעומדת פה ערבייה מסתובבת עם סכין בבית הספר.

אתגרים נוספים

רוב האתגרים שציינו המורות אינם קשורים ישירות להוראה בבית ספר יהודי:

מרחק

מהישוב הערבי שהמורה מתגוררת בו, קושי בתוספת שעות לצורך הגדלת המשרה, עומס שקשור לבית הספר וכיו"ב. חלק מהמורות הביעו חשש בנוגע לקידום ובנוגע לשאלה אם יוכלו לחנך כיתה. גם נושא החופשות בחגים יוצר לעיתים מתחים.

יש לי חשש, אני לא יודעת אם אפשר להתקדם למשרות גבוהות. אני לא יודעת מה מקובל, לא יודעת מה הגבול מבחינת העסקה, אם אפשר להתקדם ולהתפתח כרכזת. זה תלוי בבית הספר עצמו. אני לא יודעת מה העמדה והאם זה מקובל מבחינת ההורים.

אני לא יודעת, יש "קבלת תורה" – האם מחנכת ערבייה יכולה לעשות את זה? לא כמו מחנכת יהודייה. אני חוששת שזה יגביל אותי במקום מסוים. רק בתנאי הזה אני חוזרת לבית ספר ערבי.

יש בעיות בחגים – לפי משרד חינוך אני לא יכולה לקחת את ערבי ימי החג. בערב החג של עיד אל-אדחא אני עובדת, יש לי פחות ימי חג. ברמדאן עובדים כרגיל, אבל בשעה השביעית קשה אפילו לדבר. אצלנו לא יודעים בדיוק מתי החג, זה משתנה ומבלבל את המנהלת. הסברנו לה שהחגים לפי הירח, זה משתנה. [...] יש ימים חשובים כמו יום האדמה, שהם לא במערכת, ואצלנו עושים שביתות. שיינתן דף שהחגים משתנים, זה לא משהו קבוע אבל אנחנו צריכים לקבל [הכרה ב-]חגים שלנו.

גם מנהלים רבים (כמחצית מהמרואיינים) סיפרו על תקריות הקשורות למוצא המורים, בעיקר

במהלך השנה הראשונה להוראתם בבית הספר. כל התקריות האלה טופלו וקיבלו מענה בזמן אמת, אך הן מעידות על האתגרים שהשילוב מציב לפני המורות אך גם לפני המנהלים והמערכת כולה:

כשהמורה הערבייה הראשונה הגיעה עם רעלה והשומר הקשה עליה, היא נכנסה בוכה. ככה היה המפגש הראשון. היה צריך להרגיע אותה שהיא הגיעה למקום טוב. הרגענו אותה ואמרנו לה שהוא עושה ככה לכולם.

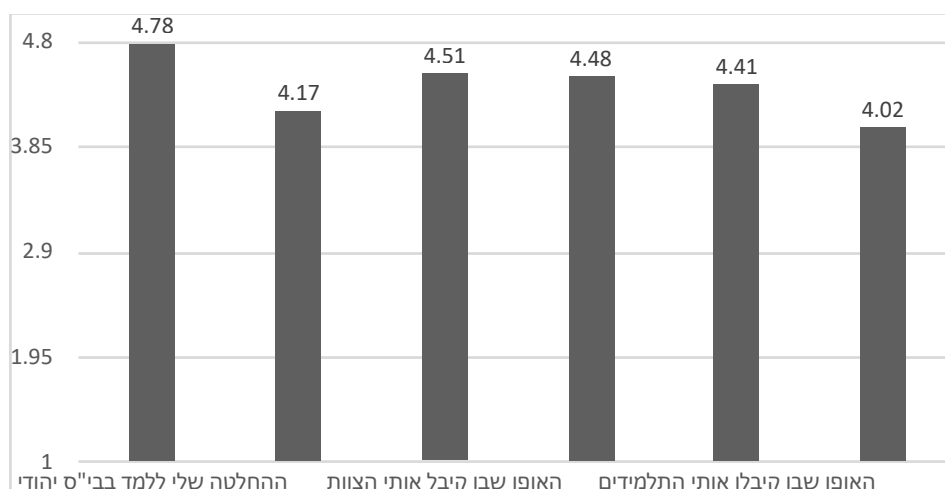
ההתחלה הייתה קשה כי זו הייתה שנה שהיו בה פיגועי רחוב בירושלים, וזה היה קשה. ההורים באו מפוחדים "אתה יכול להבטיח שהיא לא תדקור?" ותלמידים אמרו אמירות קשות כלפיה. מחנכים נכנסו לכיתות [...] ושילבנו] הסברה וגיוס של הורים שהיו מוכנים להיות איתנו. היו כיתות שהצליחו יותר וכאלה שהצליחו פחות. גם היא עצמה [המורה] הייתה חזקה ואנחנו נתנו לה גיבוי.

בתקופת המתיחות הפוליטית המורה נכנסה לחרדה שיראו בה משהו שקשור לטרור הסכינים. הלקח הוא שצריך לחזק אותה. גם בכיתות היא צריכה לענות על אמירות קשות על ערבים, [הכללות] שכולם מחבלים. ואני אמרתי לה שזה התפקיד שלה: "את שמה על הגב שלך את כל הערבים השפויים". היא פחדה שמהו בצוות, בי או בהורים ישתנה. הייתה תקופה שחששתי שהיא תעזוב. הרגשתי שאני עוברת מבחן של נאמנות ביחס אליה ושהערכים לא נשברים בעיתות משבר.

סקר מורות

שביעות רצון

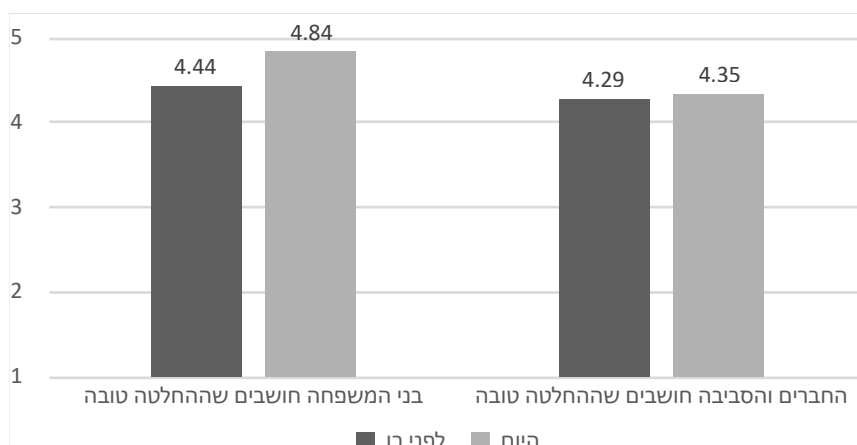
בתרשים 5 מוצגת שביעות הרצון הגבוהה של המורות הערביות בכל התחומים שעליהם הן נשאלו.

תרשים 5. עמדות המורות הערביות: ממוצע 5-1

המשפחה והסביבה הקרובה

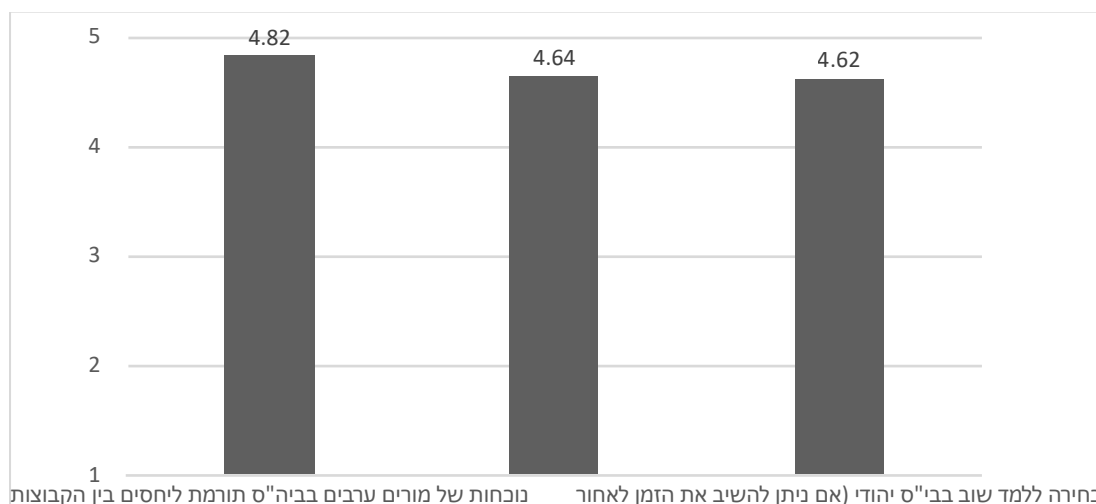
תרשים 6 מציג את עמדות המשפחה והסביבה החברתית הקרובה לפני הכניסה לבית הספר ובעת המענה על השאלון (לפחות שנה אחר כך). ניתן לראות שהתמיכה הייתה גבוהה מלכתחילה מצד המשפחה אפילו יותר מהסביבה החברתית הקרובה. בעקבות החוויה עצמה, המורות מדווחות על תמיכה גבוהה אף יותר בנקודת הזמן הנוכחית, דבר המעיד כנראה על חוויה חיובית.

תרשים 6. עמדות המשפחה והסביבה החברתית: ממוצע 5-1

עמדות מסכמות כלפי השתתפות בתוכנית

העמדות בתרשים 7 להלן.

תרשים 7. עמדות מסכמות של המורות כלפי השתתפות בתוכנית: ממוצע 5-1

ניכר ששביעות הרצון הכללית של המורות גבוהה מאוד (בהלימה לממצאים האיכותניים) ושהן מאמינות שנוכחותן בבתי הספר תורמת לקידום היחסים בין יהודים וערבים.

דיון והמלצות

נפתח בשורה התחתונה: אין ספק שהשערת המחקר קיבלה אישוש ותוקף אמפירי, בהלימה כמעט מוחלטת בין הממצאים האיכותניים לכמותיים. מהמחקר עולה בבירור שלנוכחותן של מורות ומורים ערבים במקצועות "חזקים" כגון מתמטיקה, אנגלית ומדעים יש השפעה על עמדותיהם, על תפיסותיהם ועל התנהגותם של תלמידי בתי הספר ובמידה רבה על התנהלות בית הספר כולו. אנו מתרשמים שלהחלטה על מקצועות שנתפסים כ"חזקים" הייתה השפעה חיובית על הצלחת התוכנית. עצם הצבת המורה מול התלמידים מגדירה תפקידים חברתיים **בהיררכיה** ברורה. המבנה הזה, שבו המורה הערבי נמצא במעמד גבוה, אינו הולם ברוב המקרים את הדעה הקדומה של התלמידים כלפי ערבים. הסטטוס היוקרתי שנובע מהמקצוע המבוקש (אנגלית, מתמטיקה ומדעים) מעצים את ההיפוך הזה ומאלץ את התלמידים לבחון מחדש את הנחות היסוד התרבותיות שלהם בנוגע לערבים בכלל.

עוד עולה מהמחקר באופן ברור כי מדובר בתהליך רגיש המצריך גמישות והתאמה לאורך כל הדרך, החל בריאיון עם מנהל בית הספר, המשך במפגש עם התלמידים, ההורים והצוות החינוכי ובהסתגלות לנורמות ולערכים תרבותיים שונים וכלה בהתמודדות עם אירועי גזענות או עם תגובות פוגעניות. מהניסיון המצטבר עד כה, אפשר להגדיר כמה מאפיינים של מורים שיקלו על תהליך השילוב:

שליטה בשפה העברית

היכרות מסוימת עם תרבות יהודית-ישראלית

הבנה שיהיה צורך להתגמש (או למצוא פתרון דיפלומטי) באירועים כמו

טקסים, שירת ההמנון, אירועי זיכרון וכיו"ב לצד הצורך לכבד את המקום

הבנה שיהיו תגובות מצד הורים ותלמידים ושזה חלק מהתהליך

רצון עז להצטיין, להצליח ולפרוץ גבולות

המורות שהתראיינו מייחסות חשיבות עצומה לשילובן בבתי ספר יהודיים. הן ימליצו למכרותיהן לקבל על עצמן את האתגר הזה בזכות היתרונות הגלומים בו: גם אפשרות הולמת לתעסוקה וגם אפשרות לשינוי חברתי. בסופו של דבר כולן מסכימות שההעסקה היא על בסיס אישי מקצועי. כפי שראינו, כניסתן של המורות הערביות לבתי הספר היהודיים יוצרת סיטואציות מאתגרות שחושפות את עמדותיהם של התלמידים, של ההורים ולעיתים של המורים כלפי המיעוט הערבי. כל המורות מאמינות שנוכחותן המתמשכת ומערכת היחסים שנוצרת עם הזמן משפיעות לטובה על המעגלים הסובבים אותן בבתי הספר ותורמות להיכרות ההדדית בין הקבוצות (יהודים וערבים).

[לדעתי צריך לשלב] יותר מורים ערבים. כל הזמן מדברים על חיים משותפים. צריכים ליישם, ומוסד חינוכי – פה זה מתחיל. לא יכולים לחנך הורים אלא ילדים. [השילוב גם פותח] פתח למי שלא משובצים ומחפשים עבודה מספר שנים. נכנסתי עם "אני מאמין" לבית ספר יהודי, אני רוצה לשנות את הסטריאוטיפ על ערבים ממקום נכון, רוצה שיראו שלא כל ערבי הוא מחבל או נלחם. ילד שלומד ערבית, משקיע ואוהב את המורה מעריך את השפה. זו העבודה שלי. במיוחד כשיש מצב קשה, הם באים ושואלים. חשוב להם לדעת באיזה צד את, כי הם אוהבים אותך. שיראו שאפשר אחרת. אני מקפידה לקחת תלמידים לפעילות של חיים משותפים.

היתרון זה שיכירו את האחר, את השפה, את התרבות. אנחנו חיים באותה מדינה, שכנים שלכם. צריך לדעת לתקשר [...] להכיר את האחר. לא משנה הצבע או הדת. אנחנו בני אדם. מרחוק אי אפשר להכיר אחד את השני, ומקרוב כן.

נוסף על מאפייני המורים, תנאי הכרחי להצלחת השילוב הוא מנהל/ת שמחויב/ת לנושא ומבינה/ה שהתהליך יצריך מעורבות, תמיכה ומענה למקרים שונים, בייחוד במהלך השנה הראשונה. המנהלים הדגישו את החשיבות של השיקול המקצועי והפדגוגי כתנאי הכרחי להשתלבות המורים ורק לאחר מכן את השיקולים הערכיים.

חלק מהמורים שהתראיינו או מילאו את שאלון הסקר אינם מלווים על ידי מכון מרחבים. המכון פונה לכלל המורים במתן שירותי מעטפת כגון מדריך למורה, כנסים והשתלמויות וליווי על פי הצורך, אולם הוא מתמקד בעיקר בליווי מורות חדשות בכניסתן לתפקיד. אנו חושבים כי לליווי של מכון מרחבים יש משמעות רבה להצלחת תהליך ההשתלבות בצורה מיטבית, בעיקר למורות חדשות עם ניסיון קודם מועט בחברה היהודית. מומלץ לוודא שכל המורים המלמדים כיום מודעים לכלל אפשרויות הליווי.

לסיכום, התוכנית לשילוב מורים מקדמת תהליכים שכל המעורבים יוצאים מהם נשכרים, בהם המורים/ות שמוצאים עבודה במקצועם במסגרת שנתפסת כאיכותית ומאפשרת קידום מקצועי ושכר הולם; בתי הספר שמרוויחים מורים טובים למדעים, למתמטיקה ולאנגלית

וגם מקבלים הזדמנות לעיסוק חינוכי בסוגיות כגון אזרחות משותפת, קבלת האחר, פתיחות לתרבויות שונות ולתרבות הערבית בפרט; מערכת החינוך שמרוויחה בתי ספר מגוונים וחשיפת התלמידים למגוון של מורים; ואף המדינה שהציבה בסדר העדיפויות שלה את הנושא של שילוב האוכלוסייה הערבית בשוק העבודה הכללי.

מדד שילוב

כעת, משיש סיבה טובה לצאת מנקודת הנחה שלנוכחותם של מורים ערבים בבתי

ספר יהודיים

נדועת השפעה חיובית על התלמידים, עולה השאלה כיצד ניתן למקסם את

התוצאה הזאת

ולהרחיבה לרמה של מערכת החינוך בכלל. אחד הכלים לעשות זאת הוא

דירוג ארצי של בתי ספר או של רשויות. הדירוג ישקף את רמת השילוב של בתי ספר

שונים ויהיה

מורכב מקטגוריות שונות שיקבעו את מידת השילוב של בית הספר או של הרשות.

מקורות

- Halperin, E., Crisp, R. J., Husnu, S., Trzesniewski, K. H., Dweck, C. S. & Gross, J. J., 2012. "Promoting Intergroup Contact by Changing Beliefs: Group Malleability, Intergroup Anxiety, and Contact Motivation", *Emotion* 12(6): 1192.
- Knowles, E. D., Lowery, B. S., Chow, R. M. & Unzueta, M. M., 2014. "Deny, Distance, or Dismantle? How White Americans Manage a Privileged Identity", *Perspectives on Psychological Science* 9(6): 594-609.
- Linville, P. W. & Fischer, G. W., 1998. "Group Variability and Covariation: Effects on Intergroup Judgment and Behavior", *Intergroup Cognition and Intergroup Behavior*, pp. 123-150.
- Leidner, B., Castano, E. & Ginges, J., 2013. "Dehumanization, Retributive and Restorative Justice, and Aggressive Versus Diplomatic Intergroup Conflict Resolution Strategies", *Personality and Social Psychology Bulletin* 39(2): 181-192.

McDonald, M., Porat, R., Yarkoney, A., Reifen Tagar, M., Kimel, S., Saguy, T., & Halperin, E. 2017. "Intergroup emotional similarity reduces dehumanization and promotes conciliatory attitudes in prolonged conflict". *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(1), 125-136.

Van Zomeren, M., Postmes, T. & Spears, R. (2008), "Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-psychological Perspectives", *Psychological Bulletin* 134(4): 504.